STUDIA Z DZIEJÓW PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO
XXIV — 2021
STUDIES IN HISTORY OF POLISH STATE AND LAW

DOI: 10.48269/2450-6095-sdpipp-24-005 e-ISSN 2450-6095; ISSN 1733-0335

Tomasz J. Kotliński
dr, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna
w Jarosławiu
https://orcid.org/0000-0003-0953-3252

Pochówek w Galicji. Wybrane zagadnienia administracyjno-prawne. Część II

1. Wprowadzenie; 2. Administracja cmentarza; 3. Infrastruktura cmentarna; 4. Podsumowanie.

1

Prezentowany artykuł stanowi kontynuację rozważań na temat administracyjno-prawnych rozwiązań w zakresie pochówków w Galicji[1]. W drugiej części przedstawione zostaną wybrane aspekty prawne związane z administracją cmentarzami i ich infrastrukturą. Zakładane w Galicji cmentarze wymagały bowiem odpowiedniej administracji, która była wykonywana przez różne podmioty, o czym przede wszystkim decydował rodzaj cmentarza. W przypadku Galicji wszystkie z tworzonych początkowo cmentarzy miały wyłącznie charakter wyznaniowy, później zaś zaczęły powstawać cmentarze świeckie, które pozostawały w zarządzie samorządu gminnego.

2

Zarządzanie cmentarzami wyznaniowymi, katolickimi lub grekokatolickimi, należało do parafii. Z kolei cmentarzami izraelickimi zarządzał zbór, zaś stosownie do ustawy z roku 1866[2] utrzymanie cmentarza ewangelickiego obciążało prezbiteriat. W tym miejscu wyjaśnienia wymaga charakter prawny cmentarza wyznaniowego. Z obowiązujących przepisów, np. o opłatach *iura stolae*, wynikało,

[1] T.J. Kotliński, *Pochówek w Galicji. Wybrane zagadnienia administracyjno-prawne. Część I*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 2020, t. XXIII, s. 229–253.

[2] Bekanntmachung des Staatsministeriums vom 23 Jänner 1866, betreffend die Berfaffung der evangelischen Kirche Augsburgischen und Selvetischen Betenntniffes in jenen Ländern, für welche das faiserliche Patent vom 8 April 1861 und die Beordnung des Staatsministeriums vom 9 April 1861 erlassen worden ist (Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich 1866, Nr. 15).

że istnieje bezpośredni związek pomiędzy cmentarzem a prowadzącym go kościołem. Taką argumentację potwierdził również rząd, który w 1874 r. uznał cmentarze wyznaniowe za część składową zabudowań kościelnych[3]. Z kolei Trybunał Administracyjny w jednym ze swoich orzeczeń potwierdził, że cmentarze wyznaniowe są zakładami kościelnymi. Tym samym przesądził o prawie kościołów lub innych stowarzyszeń wyznaniowych do zarządu cmentarzami w sposób samodzielny, jednakże w granicach obowiązującego prawa oraz przy zachowaniu uprawnień nadzorczych przysługujących gminie[4]. Warto też przytoczyć inne orzeczenie Trybunału z 1880 r., w którym uznano, że cmentarz założony jako zakład kościelny nie może być uznawany za gminny, choćby to gmina nim zarządzała i była wpisana w tabuli jako właściciel zajętego pod nim gruntu[5]. Zatem ogół cmentarzy wyznaniowych funkcjonujących w Galicji był traktowany zasadniczo jako część składowa kościołów. Odnosiło się to do wszystkich obrządków Kościoła katolickiego, jak również do ewangelików i izraelitów. Brak było natomiast odrębnych regulacji dotyczących prawosławia, ponieważ wyznawcy tego obrządku nie posiadali w Galicji żadnego własnego cmentarza wyznaniowego.

Duże znaczenie dla sposobu wykonywania nadzoru nad pochówkami i cmentarzami w Przedlitawi miało uchwalenie w 1870 r. ustawy o publicznej służbie zdrowia[6]. Określono w niej, że do wyłącznych zadań państwa należy nadzór nad wykonywaniem obowiązujących przepisów w zakresie pogrzebów, cmentarzy, a także przeprowadzania ekshumacji zwłok. Niemniej jednak kwestia nadzoru nad organizacją pogrzebów została przekazana, jako zadanie poruczone, policji zdrowia. Z kolei za zadanie własne tej policji uznano zakładanie i utrzymywanie cmentarzy oraz domów przedpogrzebowych. Oznaczało to, że sprawy te należały do kompetencji gminy, gdyż policja zdrowia, zgodnie z przepisami ustawy gminnej dla Galicji z 1866 r.[7] oraz odrębnie wydanymi m.in. dla Lwowa statutami[8],

[3] Rozstrzygnięcie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 22 maja 1874 r., L. 14.903.

[4] Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 6 listopada 1883 r., L. 2.556.

[5] Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 19 maja 1880 r., L. 870.

[6] Ustawa z dnia 30 kwietnia 1870 r. względem organizacyi publicznej służby zdrowia (Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa reprezentowanych, 1870, nr 68).

[7] *Ustawa gminna z dnia 12 sierpnia 1866: ustawy o obszarach dworskich i reprezentacji powiatowej, ordynacja wyborcza dla gmin i powiatowa obowiązujące dla Galicji wraz z W. Ks. Krakowskiem tudzież ustawy państwowe o zasadniczych podstawach urządzenia Gmin z dodanym rejestrem abecadłowym*, wyd. 2, Lwów 1867 (Ustawy Krajowe dla Królestw Galicji i Lodomerii z W. Ks. Krakowskim, n. 1).

[8] Ustawa z dnia 14 października 1870 r. nadająca statut miejski królewskiemu stołecznemu miastu Lwowu (Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem, 1870, nr 79).

podlegała bezpośrednio władzom gminnym i wchodziła w zakres ich zadań własnych.

Sposób administracji cmentarzem przedstawia przykład krakowskich cmentarzy: Rakowickiego oraz izraelickiego. Sposób wykonywania zarządu nad pierwszym z nich określony został w sposób szczegółowy w 1883 r., przede wszystkim w wydanej przez magistrat instrukcji dla dozorcy cmentarza i dla grabarzy. W przypadku krakowskiego cmentarza miejskiego wydana została również instrukcja dla tzw. dziadka miejscowego Towarzystwa Dobroczynności[9] oraz dla kapelana. Jednak udział takich osób w strukturze administracyjnej cmentarzy w Galicji nie miał charakteru powszechnego, tym samym kwestia ta wykracza poza ramy opracowania.

Wspomniana powyżej instrukcja dla dozorcy krakowskiego cmentarza wskazywała, że jest on pracownikiem podlegającym zarządzeniom magistratu, a jedynie w zakresie utrzymania porządku na cmentarzu rozumianym jako park podlega decyzjom miejskiej komisji plantacyjnej. Instrukcja wymieniała sześć zasadniczych obowiązków należących do zadań dozorcy. Po pierwsze, należało do niego zarządzanie budynkami oraz lokalami służącymi do administracji cmentarzem, takimi jak m.in. mieszkania pracownicze, kancelaria czy poczekalnia dla interesantów. W zakresie tego obowiązku mieściło się także czuwanie nad tym, by na terenie cmentarza nie wypasano krów, nie hodowano drobiu lub nie uprawiano kwiatów. Drugim obowiązkiem dozorcy było prowadzenie biurowości cmentarnej, a więc szeregu akt[10], oraz przedstawianie na żądanie magistratu sprawozdań z pracy biura. Kolejne zadania dozorcy związane były z organizacją pogrzebów. W tym zakresie sprawdzał on karty pogrzebowe, które uprawniały do pochówku, kontrolował głębokość oraz szerokość kopanych grobów ziemnych, sprawdzał pozwolenia magistratu na budowę grobowców i musiał być obecny przy każdej czynności pogrzebowej. Ponadto dozorca dysponował środkami do cucenia osób mdlejących podczas pogrzebów, jak też miał udzielać pierwszej pomocy osobie, która pomimo pozostawania przy życiu została złożona do trumny lub grobowca. Osobnym obowiązkiem dozorcy było czuwanie nad przestrzeganiem obowiązujących na cmentarzu przepisów porządkowych. W tym zakresie nadzorował on ogólny stan cmentarza

[9] Można wspomnieć, że tzw. dziadek był przedstawicielem Towarzystwa Dobroczynności, a jego podstawowymi zadaniami było dbanie o puszkę przeznaczoną na składki na rzecz stowarzyszenia oraz dzwonienie podczas pogrzebów. Ponadto z ramienia krakowskiego magistratu miał on czuwać nad tym, aby na teren cmentarza nie wchodziły osoby nietrzeźwe, włóczędzy oraz osoby wyprowadzające psy.

[10] Biuro krakowskiego cmentarza (zapewne też podobne biura funkcjonujące w innych galicyjskich miastach) prowadziło m.in. plany cmentarza, indeks alfabetyczny pochowanych i indeks topograficzny stałych grobowców murowanych, a także gromadziło pozwolenia na pogrzeby oraz na otwarcie murowanego grobu.

i otaczającego go muru. Pilnował, aby na cmentarz nie były wyprowadzane psy, wozy nie uszkadzały grobów i ścieżek, żebracy nie naprzykrzali się odwiedzającym groby, zaś sami odwiedzający nie tłoczyli się przy otwartych grobach. Ponadto raz do roku, w maju, dozorca miał przedkładać krakowskiemu magistratowi sprawozdanie na temat uszkodzonych grobowców i nagrobków. Ostatnie dwa obowiązki dozorcy dotyczyły kierowania pracą grabarzy, których był on bezpośrednim przełożonym, oraz pobierania należności określonych w taryfie cmentarnej[11], którą dla przykładu przedstawia tabela 1[12].

Tabela 1. Wybrane należności pogrzebowe Cmentarza Rakowickiego w Krakowie z 1883 r.

Opłaty pogrzebowe uiszczane w kasie miejskiej	
Pokładne dla dziecka powyżej lat piętnastu	70 ct
Powierzchnia za grunt pod grobowiec rodzinny	20 złr za m^2
Za dzwonienie w kaplicy cmentarnej przy wprowadzaniu zwłok na cmentarz	od 10 ct do 50 ct
Dieta dla fizyka miejskiego za otwarcie grobu, jego dezynfekcję oraz z tytułu ekshumacji zwłok, w tym zakup środków dezynfekujących	5 złr
Opłata za fiakra i rogatkowe dla fizyka miejskiego	1 złr
Dieta dla urzędnika budownictwa miejskiego za oznaczenie i wymierzenie gruntu pod grób oraz kolaudowanie wymurowanych grobowców	3 złr
Opłata za fiakra i rogatkowe dla urzędnika budownictwa miejskiego	1,12 złr
Opłaty pogrzebowe uiszczane u dozorcy cmentarza	
Za udział grabarza przy ekshumacji lub sekcji zwłok	po 50 ct na osobę
Za obłożenie żużlem i obsadzenie rozchodnikiem grobu murowanego	od 3,5 złr do 4 złr
Za obłożenie darniami i obsadzenie barwinkiem, bratkami lub gwoździkami grobu z nagrobkiem kamiennym	od 1,5 złr do 2 złr
Za obsadzenie mogiły kwiatami szlachetnymi (kamelia, irys, prymula)	20 ct za czynność
Za podlewanie, plewienie, obsypywanie piaskiem, omiecenie mogiły	1 złr miesięcznie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1883, R. IV, L. 15, s. 129–130.

[11] *Instrukcya dla dozorcy cmentarza*, Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1883, R. IV, L. 15, s. 126–127.

[12] W celu porównania wysokości przedstawionych opłat pogrzebowych można przykładowo wskazać ceny wybranych towarów. W roku 1883 we Lwowie za pół kilograma herbaty płacono od 2,20 do 5,20 złr; sto kilogramów pszenicy kosztowało od 7,60 do 8,85 złr, dwutomowe wydanie dzieł Jana Kochanowskiego 1,50 złr, a pojedynczy numer „Kurjera Lwowskiego" – 6 ct.

Na cmentarzach istotną rolę odgrywali grabarze. Niezależnie jednak od tego, czy pracowali oni na cmentarzach gminnych czy wyznaniowych, mieli obowiązek stosowania się do poleceń właściwej miejscowo zwierzchności gminnej[13]. Krakowska instrukcja wydana dla grabarzy wskazywała, że są oni pracownikami magistratu, opłacanymi z kasy miejskiej. W związku z tym nie mogli oni pobierać za wykonywanie swoich czynności żadnych dodatkowych opłat, z wyjątkiem tych związanych z podejmowaniem się opieki nad grobami. Instrukcja wskazywała dwa rodzaje obowiązków grabarzy. Pierwsze odnosiły się do takich czynności jak: kopanie grobów, grzebanie zwłok, ekshumowanie ich lub przenoszenie na inne miejsce pochówku; przy ich wykonywaniu grabarze podlegali dozorcy cmentarza. Druga grupa obowiązków dotyczyła utrzymania szeroko rozumianego porządku na cmentarzu traktowanego jako park i w tym zakresie grabarze mieli wykonywać polecenia ze strony miejskiej komisji plantacyjnej. W tym okresie zwracano już dużą uwagę na odpowiednie zachowanie i ubiór grabarzy, których praca w odbiorze społecznym nie należała do szczególnie poważanych. Stąd też krakowska instrukcja nakazywała, aby byli oni trzeźwi i moralni, przestrzegali porządku i czystości, a w zetknięciu z publicznością zachowywali się przyzwoicie i grzecznie. Ponadto podczas pogrzebów obowiązywało ich noszenie czystych mundurów[14].

Powyższa instrukcja obowiązywała w Krakowie przynajmniej do zakończenia pierwszej wojny światowej, choć zawarte w niej rozwiązania z czasem weryfikowała praktyka. Dotyczyło to np. wymiarów grobu kopanego, który niekiedy nie odpowiadał wymiarom trumny, co prowadziło do konieczności poszerzania go podczas pogrzebu[15]. Instrukcja zawiera też inne, warte przywołania rozwiązania. Otóż w przypadku pochówków ziemnych każdy nowy grób musiał być oznaczany deszczułką, na której umieszczano liczbę porządkową oraz rok pochówku. Z kolei w przypadku chowania zmarłych w murowanych grobowcach, na każdej trumnie musiała znajdować się metalowa blaszka ze wskazaniem imienia i nazwiska osoby zmarłej. To rozwiązanie miało zapewne służyć identyfikacji zwłok w przypadku potrzeby ich ekshumacji lub przeniesienia w inne miejsce.

Z pochodzącej z 1873 r. instrukcji dla dozorcy cmentarza izraelickiego w Krakowie dowiadujemy się o jego obowiązkach przy pochówku Żydów. Dozorca reprezentował formalnie interesy miejscowego zboru, jednakże stosować musiał się do zarządzeń krakowskiego magistratu, przed którym ponosił odpowiedzialność dyscyplinarną. Był on jednocześnie bezpośrednim przełożonym grabarzy, którzy

[13] Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 6 listopada 1883 r., L. 2.556.

[14] *Instrukcya dla grabarzy*, Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1883, R. IV, L. 15, s. 128.

[15] Zob. *Obwieszczenie*, Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1884, R. V, L. 12, s. 37–38.

opłacani byli przez zbór. Podstawowym obowiązkiem dozorcy cmentarza, który musiał zamieszkiwać na jego terenie, było pilnowanie przestrzegania formalności związanych z organizacją pogrzebu. Tym samym mógł on zezwolić na pochówek wówczas, gdy rodzina osoby zmarłej przedstawiła zezwolenie wydane przez zarząd zboru na podstawie karty oględzin zwłok wystawionej przez lekarza miejskiego, a dodatkowo koramizowanej (podpisanej) przez magistrat krakowski i poświadczonej przez rabina. Do obowiązków grabarza należał również nadzór nad stawianymi nagrobkami, co mogło nastąpić jedynie za zgodą zarządu zboru[16].

W następnych latach władze miasta Krakowa wydawały kolejne akty prawa miejscowego, które dotyczyły zarządu miejskim cmentarzem, i choć ramy opracowania nie pozwalają na omówienie wszystkich rozstrzygnięć, trzeba wspomnieć o kilku z nich. I tak w 1886 r. polecono dozorcy cmentarza, aby prowadził w swojej kancelarii księgę zażaleń, umieszczoną w miejscu widocznym i łatwo dostępnym, do której każdy z obywateli miasta mógł wpisywać skargi i uwagi dotyczące działalności służb cmentarnych[17]. W tym samym roku magistrat wprowadził przepisy, mające zapewnić nadzór budowlany nad grobami, których stan po latach w wielu przypadkach pozostawiał wiele do życzenia. W tym celu przygotowano wykaz inżynierów, architektów oraz majstrów murarskich i kamieniarskich, którym przyznano wyłączne prawo budowy grobów na cmentarzu. Postanowiono, że przed przystąpieniem do prac majster musiał uzyskać w magistracie zatwierdzenie planu budowy, a następnie do specjalnej księgi wpisać deklarację o przejęciu na siebie wszelkiej odpowiedzialności z tytułu prac nad grobem oraz za jego stan techniczny. Kontrola wykazu osób uprawnionych, jak też prowadzenie powyższej księgi zostały powierzone zarządcy cmentarza[18]. Uzupełnieniem tych rozwiązań było nałożenie w 1915 r. na firmy budowlane obowiązku wywiezienia ziemi i innych pozostałości po budowie grobu w miejsce wyznaczone przez zarząd cmentarza. Ponadto firmy zobowiązano do przywrócenia do stanu poprzedniego sąsiadującego z budową miejsca pochówku, nie wyłączając obsiania trawników. Uchylanie się od tego nakazu mogło skutkować wykonaniem tych prac na koszt przedsiębiorcy budowlanego[19]. Innym rozwiązaniem było wprowadzenie w 1909 r. monopolu miejskiego na

[16] *Instrukcja służbowa dla dozorcy cmentarza izraelickiego w Krakowie z 17 XII 1873 (projekt zboru izraelickiego)*, [w:] L. Hońdo, *Dom przedpogrzebowy przy żydowskim Nowym Cmentarzu w Krakowie*, Kraków [cop. 2011], s. 117–118.

[17] *Do Pana Czaputowicza, Dozorcy cmentarza miejskiego w Rakowicach (pod Krakowem)*, Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1886, R. VII, L. 12, s. 74.

[18] *Do Pana Czaputowicza, zarządcy cmentarza*, Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1886, R. VII, L. 21, s. 131.

[19] *Rozporządzenie Magistratu stoł. król. miasta Krakowa z dnia 27 kwietnia 1915 roku*, Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1915, R. XXXVI, nr 4, s. 32.

dekorowanie mogił i grobowców, w tym wykonywania darniowania tych pierwszych. Czynności te powierzono inspektorowi ogrodów miejskich i jednocześnie ustalono cennik usług. Od tej pory zarówno dozorca cmentarza, jak i grabarze nie mogli już przyjmować żadnych zamówień na upiększanie i utrzymanie mogił oraz grobowców[20].

Zarządzanie cmentarzami wymagało odpowiednich środków finansowych. W części pierwszej opracowania wspomniano już o zasadach pokrywania kosztów zakładania nowych cmentarzy, dlatego wypada wspomnieć o pokrywaniu kosztów bieżącego ich utrzymania. W przypadku cmentarzy świeckich obowiązek ten spoczywał na gminie, a w odniesieniu do cmentarzy wyznaniowych koszty z tym związane miały być ponoszone w ramach konkurencji kościelnej i to nawet w tych przypadkach, gdy właścicielem gruntu zajętego pod cmentarz była gmina[21]. Stałą cześć dochodów pochodzących z opłat za groby przeznaczano na bieżące utrzymanie cmentarzy. W przypadku cmentarzy wyznaniowych opłaty pobierały parafie, natomiast w przypadku cmentarzy gminnych były one pobierane przez gminę[22].

3

Wydawane na przestrzeni lat przepisy nie tylko regulowały zasady organizacji pochówku i jego miejsca, ale także, niektóre z nich, miały wpływ na współczesny wygląd zachowanych do dziś cmentarzy. Już w cytowanym dekrecie z sierpnia 1788 r. o zasadach grzebania zwłok osób należących do różnych wyznań[23], zakazano chowania zmarłych w grobowcach znajdujących się w kościołach i to zarówno tych położonych w miastach, jak i na terenie dóbr prywatnych ich właścicieli. We wrześniu tego samego roku wydany został kolejny dekret, do którego dokładnej treści autorowi artykułu nie udało się dotrzeć, jednak zakazano w tym akcie wznoszenia nad kryptami grobowymi kaplic przeznaczonych do odprawiania kultu. Odnotować warto, że w 1833 r.[24] galicyjskie Gubernium przypomniało urzędom cyrkułowym, dominiom i proboszczom o wcześniej wydanych zakazach w zakresie organizowania pochówków w kościołach i kaplicach. Zaznaczono przy

[20] *Obwieszczenie Magistratu stoł. król. miasta Krakowa z dnia 4 sierpnia 1909 r.*, Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1909, R. XXX, L. 8, s. 109.

[21] Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 14 listopada 1878 r., L. 1.781.

[22] Zob. Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 19 maja 1880 r., L. 870.

[23] Dekret ten został opisany w pierwszej części artykułu. Zob. T.J. Kotliński, *op. cit.*, s. 233.

[24] Nagrobki familiyne stawiać wolno tylko na powszechnym cmentarzu, ale nie kaplice do nabożeństwa (Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien für das Jahr 1833 / Zbiór Ustaw Prowincyionalnych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi z roku 1833, Lwów 1835, nr 11).

tym, że każde odstępstwo od zasad może nastąpić jedynie na podstawie zezwolenia władzy.

W roku 1830 kancelaria nadworna wydała szczególne przepisy dotyczące zasad stawiania grobów murowanych oraz nagrobków kamiennych na lwowskich cmentarzach przeznaczonych dla zmarłych chrześcijan. Akt ten przyznawał prawo do tego rodzaju grobów jedynie zmarłym stanu szlacheckiego, urzędnikom państwowym oraz wojskowym i tylko wówczas, gdy przemawiały za tym szczególne okoliczności. Niezależnie od stanu pochodzenia zmarłego postawienie nagrobka ziemnego, kamiennego lub grobu murowanego uzależniono od opłaty od powierzchni zajętej pod miejsce pochówku. Pobierana z tytułu stawianych grobów opłata stanowiła tzw. iściznę na rzecz lwowskiego magistratu, który miał ją przeznaczać w szczególności na ogrodzenie terenu cmentarzy[25].

Na cmentarzach założonych w Galicji, a nadal funkcjonujących na terenach południowej Polski, można spotkać symbole charakterystyczne dla różnych wyznań, np. stojące obok siebie krzyże katolickie i grekokatolickie. Jest to następstwo dekretu z 1788 r. w sprawie grzebania osób różnych wyznań, uznającego, że każdemu wolno na własnym grobie ustawiać znak właściwy dla swojego wyznania. Ponadto duchownym zarządzającym cmentarzem zabroniono czynienia przeszkód w ustawianiu znaków właściwych dla innych wyznań, jak też ich niszczenia lub usuwania po dokonanym pochówku. Na cmentarzach mogły być również wznoszone pomniki. W przypadku cmentarzy wyznaniowych odstąpienia gruntu pod pomnik nie traktowano jako zbycia majątku kościelnego, jednak wymagano jego sądowego zatwierdzenia[26].

Obok grobów integralną częścią cmentarzy galicyjskich stały się kostnice, które wówczas nazywano również komorami na trupy, a następnie trupiarniami lub domami przedpogrzebowymi. W Austrii już w 1771 r. nakazano wznoszenie przy kościołach kostnic, jednakże dopiero w 1797 r. dekret nadworny dokładnie określił wymogi, jakie winny one spełniać[27]. We wstępie uzasadniano wprowadzenie obowiązku zakładania kostnic potrzebą ochrony żywych przed pochowaniem[28].

---

[25] Przepisy względem stawiania nagrobków na chrześcijańskich cmentarzach we Lwowie i ustanowionych za to opłat (Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien für das Jahr 1830 / Zbiór Ustaw Prowincyionalnych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi z roku 1830, Lwów 1832, nr 31).

[26] *Praktyka administracyjna*, „Przegląd Sądowy i Administracyjny" 1888, R. XIII, s. 373.

[27] Cyrkularz względem wystawiania komory na trupy aż do ich pochowania (Kontynuacya Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1797 wypadłych, nr XVII).

[28] W omawianym dekrecie napisano: „Zaczym Nayiaśnieyszy Monarcha zniewolony okropnym wyobrażeniem, iż już może wiele osób, które za umarłych miano, z naywiększą ich męką

Zgodnie z instrukcją kostnice miały być budynkami murowanymi z okratowanymi oknami i wyposażone w piec, co miało zapobiegać temu, by „mniemany umarły w zimie nie zamarzł". Wewnątrz kostnicy znajdować miał się katafalk, na którym przez 48 godzin, do czasu pogrzebu, miała znajdować się otwarta trumna. Dekret nakazywał, aby przez ten czas do ręki osoby leżącej w trumnie przywiązany był sznur połączony z dzwonkiem, tak by w razie przebudzenia się była możliwość zaalarmowania otoczenia. Ponadto w czasie wystawiania ciała w kostnicy, w porze nocnej miały być zapalone świece, zaś drzwi miały otwierać się tylko od wewnątrz pomieszczenia. Niemal zaraz po wprowadzeniu obowiązku zakładania kostnic, wydano dekret nadworny[29], którym określono zobowiązanych do zakładania i utrzymywania tych budynków, wskazując osoby odpowiedzialne za wznoszenie oraz utrzymanie kościołów na terenie gmin (parafii). W 1845 r. dokonano modyfikacji, stanowiąc, że o ile umowy prywatne lub kontrakty nie stanowią inaczej, to utrzymanie trupiarni winno następować z funduszu miejscowej policji zdrowia. Z kolei po wprowadzeniu w Galicji ustawy gminnej budowa i utrzymanie tych obiektów spoczęło na gminach i obszarach dworskich, a jeżeli te nie miały dostatecznych środków na ten cel, pokrywano je w ramach tzw. konkurencji w stosunku do opłacanych podatków bezpośrednich[30]. Koszty oświetlenia trupiarni i utrzymania przy niej stróża zawsze ponosiła właściwa dla miejsca położenia tego budynku gmina.

4

Prawo funeralne w Galicji kształtowało się na przestrzeni ponad stu lat, a jego początku należy szukać w reformach zapoczątkowanych przez cesarza Józefa II. Władca ten, niejako w kontrze do Kościoła katolickiego, doprowadził do zerwania z dotychczasowymi praktykami w zakresie organizacji pochówku zmarłych. Decyzją cesarza już w 1783 r. zakazano grzebania zwłok w obrębie miast i miasteczek, a następnie również we wsiach, i postanowiono o przeniesieniu miejsc pochówku poza ich obręb. W ten sposób, już w następnym roku na terenach ówczesnej Galicji

żywcem pochowane zostały i na przyszłość wielu tym sposobem pogrzebione być mogą, naymiłościwiey rozporządzić raczył, iż na po tym w każdey parochii komory dla przetrzymywania ciał zmarłych następującym sposobem urządzone być powinny", *ibidem*.

[29] Cyrkularz przypisujący kto wydatki na wystawienie i utrzymywanie komór, w których ciała zmarłych aż do pogrzebu spoczywać mają, zastępować powinien (Kontynuacya Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1797 wypadłych, nr XXVI).

[30] J.R. Kasparek, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem obowiązujących z wyciągiem orzeczeń c.k. Trybunału Administracyjnego. Podręcznik dla organów c.k. władz rządowych i władz autonomicznych*, wyd. 3, t. V, Kraków 1885, s. 3586.

zaczęły powstawać pierwsze cmentarze, które w wielu przypadkach funkcjonują do dziś. Były one wyrazem podejmowanych w kolejnych latach prób ograniczenia pobieranych opłat przez duchowieństwo z tytułu posługi pogrzebowej. Zakładane na podstawie omówionych w pierwszej części opracowania aktów prawnych cmentarze stanowią współcześnie materialne świadectwo kultury czasów minionych i przypominają o tych, którzy odeszli. Stąd też w drugiej części opracowania przedstawione zostały rozwiązania prawne, jakie obowiązywały w Galicji w zakresie administracji i zarządu cmentarzami oraz te, które odnosiły się do ich infrastruktury. Dzięki tym rozwiązaniom cmentarze na terenie obecnej Małopolski i Podkarpacia są wpisywane do rejestru zabytków i stanowią dowód tego, że czas na nich nigdy się nie zatrzymuje.

Bibliografia

Opracowania

Hońdo L., *Dom przedpogrzebowy przy żydowskim Nowym Cmentarzu w Krakowie*, Kraków [cop. 2011].

Kasparek J.R., *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem obowiązujących z wyciągiem orzeczeń c.k. Trybunału Administracyjnego. Podręcznik dla organów c.k. władz rządowych i władz autonomicznych*, wyd. 3, t. V, Kraków 1885.

Kotliński T.J., *Pochówek w Galicji. Wybrane zagadnienia administracyjno-prawne. Część I*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 2020, t. XXIII, s. 229–253.

Ustawa gminna z dnia 12 sierpnia 1866: ustawy o obszarach dworskich i o reprezentacji powiatowej, ordynacja wyborcza dla gmin i powiatowa obowiązujące dla Galicji wraz z W. Ks. Krakowskiem tudzież ustawy państwowe o zasadniczych podstawach urządzenia Gmin z dodanym rejestrem abecadłowym, wyd. 2, Lwów 1867 (Ustawy Krajowe dla Królestw Galicji i Lodomerii z W. Ks. Krakowskim, n. 1).

Akty prawne

Bekanntmachung des Staatsministeriums vom 23 Jänner 1866, betreffend die Berfaffung der evangelischen Kirche Augsburgischen und Selvetischen Betenntniffes in jenen Ländern, für welche das faiserliche Patent vom 8 April 1861 und die Beordnung des Staatsministeriums vom 9 April 1861 erlassen worden ist (Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich 1866, Nr. 15).

Cyrkularz przypisujący kto wydatki na wystawienie i utrzymywanie komór, w których ciała zmarłych aż do pogrzebu spoczywać mają, zastępować powinien (Kontynuacya Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1797 wypadłych, nr XXVI).

Cyrkularz względem wystawiania komory na trupy aż do ich pochowania (Kontynuacya Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1797 wypadłych, nr XVII).

Nagrobki familiyne stawiać wolno tylko na powszechnym cmentarzu, ale nie kaplice do nabożeństwa (Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien für das Jahr 1833 / Zbiór Ustaw Prowincyionalnych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi z roku 1833, Lwów 1835, nr 11).

Przepisy względem stawiania nagrobków na chrześcijańskich cmentarzach we Lwowie i ustanowionych za to opłat (Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien für das Jahr 1830 / Zbiór Ustaw Prowincyionalnych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi z roku 1830, Lwów 1832, nr 31).

Ustawa z dnia 14 października 1870 r. nadająca statut miejski królewskiemu stołecznemu miastu Lwowu (Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem, 1870, nr 79).

Ustawa z dnia 30 kwietnia 1870 r. względem organizacyi publicznej służby zdrowia (Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa reprezentowanych, 1870, nr 68).

Inne

Do Pana Czaputowicza, Dozorcy cmentarza miejskiego w Rakowicach (pod Krakowem), Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1886, R. VII, L. 12.

Do Pana Czaputowicza, zarządcy cmentarza, Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1886, R. VII, L. 21.

Instrukcya dla dozorcy cmentarza, Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1883, R. IV, L. 15.

Instrukcya dla grabarzy, Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1883, R. IV, L. 15.

Obwieszczenie Magistratu stoł. król. miasta Krakowa z dnia 4 sierpnia 1909 r., Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1909, R. XXX, L. 8.

Obwieszczenie, Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1884, R. V, L. 12.

Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 14 listopada 1878 r., L. 1.781.

Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 19 maja 1880 r., L. 870.

Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 6 listopada 1883 r., L. 2.556.

Praktyka administracyjna, „Przegląd Sądowy i Administracyjny" 1888, R. XIII.

Rozporządzenie Magistratu stoł. król. miasta Krakowa z dnia 27 kwietnia 1915 roku, Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa, Kraków 1915, R. XXXVI, nr 4.

Rozstrzygnięcie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 22 maja 1874 r., L. 14.903.

Tomasz J. Kotliński
Dr, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu
https://orcid.org/0000-0003-0953-3252

Pochówek w Galicji. Wybrane zagadnienia administracyjno-prawne. Część II

Druga połowa XVIII w. to okres odchodzenia w wielu państwach europejskich od dotychczasowych zasad pochówku, opartych na grzebaniu zwłok w kościołach i na cmentarzach zlokalizowanych w ich bezpośrednim sąsiedztwie. Dokonywane zmiany motywowane były przede wszystkim względami zdrowotnymi, ale również ograniczonymi możliwościami pochówków w obrębie samych miast. W przypadku Austrii decyzja o przeniesieniu cmentarzy poza obręb miejscowości podjęta została przez cesarza Józefa II końcem 1783 r. Jej konsekwencją było niemal powszechne zakładanie na terenie państwa, w tym także w Galicji, nowych cmentarzy, z których część funkcjonuje do dziś. Jednocześnie w Austrii z biegiem kolejnych lat wydawano szereg aktów prawnych, które szczegółowo regulowały kwestie związane z organizacją cmentarzy i pogrzebów.

W drugiej części opracowania przedstawiono wybrane zagadnienia prawne w zakresie administracji cmentarzami, m.in. dotyczące opłat oraz infrastruktury cmentarnej. Jako przykład posłużyły rozwiązania prawne przyjęte w drugiej połowie XIX w. przez miasto Kraków dla zarządu Cmentarza Rakowickiego.

Słowa kluczowe: cmentarze, groby, prawo cmentarne, administracja, Galicja

Tomasz J. Kotliński
PhD, State Higher School of Technology and Economics in Jarosław
https://orcid.org/0000-0003-0953-3252

Burial in Galicia. Selected administrative-legal issues. Part II

The second half of 18th century brought the era of change in existing burial procedures in many European countries, where corpses were buried in churches and adjacent cemeteries. The changes were implemented due to health related aspects, but also through limited burial capabilities within the town administrative borders. In Austria, the decision to move cemeteries outside the town administrative borders, was made by Emperor Franz Joseph II before the end of 1783. As a consequence, numerous new cemeteries were commonly established within the territory of the State, including Galicia, many of which exist to the present day. Concurrently with time, there were a number of legal acts issued in Austria, that precisely governed issues relating to organization of cemeteries and funerals.

In the second part of the study, selected legal issues concerning administration of the cemeteries are presented, including fees and cemetery infrastructure. Legal solutions introduced by the city of Kraków regarding management of Rakowicki Cemetery in the second part of the 19th century are given as an example.

Key words: cemeteries, tombs, law, administration, Galicia